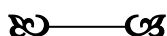

กลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรม
ประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์*

STRATEGIES FOR PROMOTING DHARMA PRACTICES FOR THE PEOPLE OF
THE MEDITATION PRACTICE CENTERS IN PRACHUAKHIRIKHAN PROVINCE

พระปลัดพนมชัย มหาวชิโร, พระสุธีวีรบัณฑิต (โชว์ ทสสนีโย), พระปลัดระพิน พุทธิสารโ

Phrakhrupalad Phanomchai Mahāvajiro, Phra Suthivirabandit (Show Thassaniyo),

PhraPalad Raphin Phutthisaro

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

Mahachulalongkornrajavidyalaya University

Corresponding Author E-mail: akkarawat.kit@gmail.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาสภาพทั่วไป กระบวนการและนำเสนอกลยุทธ์ เป็นการวิจัยแบบผสมวิธี ระหว่างการวิจัยเชิงคุณภาพโดยสัมภาษณ์เชิงลึกกับผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 17 รูปหรือคน และการสนทนากลุ่มเฉพาะกับผู้ทรงคุณวุฒิ 8 รูปหรือคน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือแบบสัมภาษณ์และแบบสนทนากลุ่มเฉพาะ วิเคราะห์ข้อมูลโดยการพรรณนาความ และการวิจัยเชิงปริมาณดำเนินการเก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างจำนวน 335 คน เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลคือแบบสอบถาม สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูลได้แก่ ค่าความถี่ ค่าร้อยละ ค่าเฉลี่ย ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการวิจัยพบว่า 1. เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมีความเอาใจใส่ในการเผยแผ่พระธรรม แต่ยังขาดวิสัยทัศน์ในการปรับปรุงสถานที่ ในการบริหารจัดการ พระวิทยากรขาดประสบการณ์ในการปฏิบัติพระกัมมัฏฐาน ขาดการประสานความร่วมมือเรื่องวิทยากรกับสำนักปฏิบัติธรรมอื่น 2. หลักการบริหารจัดการ POSDC กับ กลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีความสัมพันธ์กัน 3. กลยุทธ์การส่งเสริม ได้แก่ การวางแผนโครงการเพื่อปฏิบัติงาน จัดที่พัก อาคารปฏิบัติธรรม ให้มีความสะอาด พร้อมใช้งานได้ การแบ่งงานและการมอบหมายอำนาจหน้าที่การทำงาน การประสานงานสร้างความสามัคคีและประสานประโยชน์ร่วมกัน การติดตามและประเมินผลงาน การจัดทำบัญชี รายรับ – จ่ายให้เป็นระบบ โปร่งใส และชัดเจน เป็นต้น

คำสำคัญ: กลยุทธ์การส่งเสริม; การปฏิบัติธรรม; สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด

*Received July 29, 2021; Revised August 5, 2021; Accepted August 6, 2021

Abstract

Objectives of this research article were to analyze the general condition, process and to present the development strategy. Methodology was the mixed methods; the qualitative research method collected data from 17 key informants by in-depth-interview and 8 participants in focus group discussion and analyzed data by content descriptive interpretation. The quantitative method collected data from 335 samples and analyzed data with frequency, percentiles, means and standard deviation, SD.

The research findings were as follow; 1. The Meditation Practice Centers was attentive in propagating the dharma. but some sect masters lacked the vision to improve the place and lacked management strategy. The instructors lacked experience in the practice of meditation, lacked lecturing coordination with other dharma practice centers. 2. POSDC Management Principles with Strategies for promoting Dharma Practices for the People of the Meditation Practice Centers in Prachuapkhirikhan Province were correlated. 3. The Strategies for promoting were to plan projects for work, arrange accommodation and Dhamma practice buildings to be clean and ready to use. The division of work and the delegation of authority, the coordination to build the unity and share benefits together. to monitor and evaluate the work and to set up a systematic, transparent, clear income-paying account etc.

Keywords: Strategies for Promoting; Dharma Practices; The Meditation Practice Centers

บทนำ

ในปัจจุบันวัดที่มีคุณสมบัติตรงตามระเบียบมหาเถรสมาคม ว่าด้วยการจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด พ.ศ. 2543 และได้รับการจัดตั้งเป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น มีการกระจายครอบคลุมทุกจังหวัดตามเจตนารมณ์แห่งระเบียบมหาเถรสมาคม แต่เนื่องจากสำนักปฏิบัติส่วนใหญ่ที่จัดตั้งขึ้นแล้ว ได้ดำเนินกิจกรรมภายใต้กรอบแนวคิดของ ปัจเจกชน ซึ่งหากมองในภาพรวมแล้วจะเห็นว่ายังคงลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดการประสานความร่วมมือกันระหว่างสำนัก ทำให้ขาดพลังขับเคลื่อนกิจกรรม ไม่มีการกำหนดเกณฑ์มาตรฐานหรือแนวปฏิบัติสำหรับการติดตามและ

ประเมินผล รวมทั้งขาดการสนับสนุนส่งเสริมด้านองค์ความรู้ บุคลากร การบริหารจัดการงบประมาณ และขาดการกระตุ้นส่งเสริมให้มีกิจกรรมการปฏิบัติธรรมเป็นประจำอย่างต่อเนื่องอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้ เนื่องจากยังไม่มีหน่วยงานที่ดูแลรับผิดชอบภารกิจดังกล่าว และไม่มีการกำหนดระเบียบหรือมาตรการบังคับหรือส่งเสริมใด ๆ ที่ชัดเจน (กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, 2553)

ในเขตปกครองคณะสงฆ์จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เป็นเขตพื้นที่ ๆ มีสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด เป็นจำนวนมากถึง 26 สำนัก มีสำนักปฏิบัติธรรมที่มีกิตติคุณชื่อเสียงเป็นที่ยอมรับหลายสำนัก แต่เมื่อพิจารณาอย่างถ่องแท้แล้ว ทำให้เห็นอัตราส่วนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดที่มีมาตรฐาน และที่ยังไม่ถึงมาตรฐานนั้นแตกต่างกันมาก มีการดำเนินกิจกรรมภายใต้กรอบแนวคิดของเจ้าสำนัก ซึ่งหากมองในภาพรวมแล้ว จะเห็นว่ายังคงมีลักษณะต่างคนต่างทำ ขาดการประสานความร่วมมือกันระหว่างสำนัก ทำให้ขาดความเป็นเอกภาพ ขาดแคลนบุคลากรที่มีคุณภาพ ทั้งในด้านความรู้ ภาวปริยัติและประสบการณ์ตรงที่ได้รับจากการปฏิบัติ ตลอดจนความรู้ความสามารถในเทคนิคการเผยแผ่อบรมสั่งสอนประชาชน หรืออาจเป็นเพราะปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ ที่ก่อให้เกิดความสับสนในการดำเนินงานตามบทบาทที่พึงประสงค์ของสำนักปฏิบัติธรรม เจ้าสำนักผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการขับเคลื่อนการพัฒนาสำนัก บางท่านไม่มีความรู้ด้านการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา เข้ากับแนวคิดทฤษฎีการบริหารจัดการทางโลกมาใช้ในการบริหารสำนัก บางท่านด้อยภาวะความเป็นผู้นำ ขาดวิสัยทัศน์ในการบริหารจัดการที่ชัดเจน ขาดการควบคุมติดตามผลและประเมินผลของโครงการ เพื่อทราบปัญหาต่าง ๆ ในการนำปรับปรุงแก้ไขพัฒนา ขาดยุทธศาสตร์ในการบริหารจัดการสำนักเชิงรุก ขาดการบริหารศรัทธาของสาธุชน การบริหารจัดการให้มีประสิทธิภาพจึงเป็นเรื่องยาก (ณัฐวรณ พงษ์อินทราภรณ์, 2564; พระครูสมุห์พรชัย ธีรปโย, 2563; พระทรงศักดิ์ ธีรธมโม, 2564; พระสมุห์สุรินทร์ รตนโชโตและคณะ, 2562)

จากความเป็นมาและความสำคัญของปัญหาดังกล่าว ผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะศึกษาความเป็นไปได้ในกลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ที่สมบูรณ์แบบ สามารถนำมาปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ โดยบูรณาการหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาเข้ากับแนวคิดทฤษฎีการบริหารทางโลก มาใช้กับกลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนในสมัยปัจจุบัน เพื่อความสมบูรณ์แบบในกลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนที่ตรงจุด ตามวัตถุประสงค์ที่มหาเถรสมาคม และสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติได้กำหนดไว้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาสภาพทั่วไปในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
2. เพื่อศึกษากระบวนการการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์
3. เพื่อนำเสนอกลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

วิธีดำเนินการวิจัย

1. รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) ตามลักษณะการศึกษารวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) และเชิงปริมาณ (Quantitative research) ที่มีเนื้อหาสนับสนุนผลการวิจัยชัดเจนมากขึ้น สำหรับวิธีการวิจัย ได้แก่ การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) ผู้วิจัยได้ศึกษาเอกสารข้อมูลทุติยภูมิ โดยการศึกษาแนวคิด ทฤษฎีและเอกสารที่เกี่ยวข้อง (Documentary survey) การสัมภาษณ์ (Interview) และการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative research) โดยการแจกแบบสอบถาม (Survey Research)

2. ประชากร กลุ่มตัวอย่าง และผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ประชากร (Population) ได้แก่ ประชาชนที่เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ มีจำนวนประชากรทั้งสิ้น 2,790 คน (สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์, 2562)

กลุ่มตัวอย่าง (Sample) ได้แก่ ประชาชนผู้ปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ผู้วิจัยได้กำหนดขนาดของกลุ่มตัวอย่างโดยทำการสุ่มตัวอย่างตามสัดส่วนของผู้ปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยกำหนดขนาดกลุ่มตัวอย่างด้วยการเปิดตารางขนาดกลุ่มตัวอย่างของ เครซีและมอร์แกน (Krejcie & Morgan) (ธานีรินทร์ ศิลปจารุ, 2552) ได้ขนาดกลุ่มจำนวน 335 คน ซึ่งเป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการทำวิจัย

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

- (1) ผู้ให้ข้อมูลสำคัญสำหรับสัมภาษณ์เชิงลึก (In-depth Interview) จำนวน 17 รูปหรือคน โดยคัดเลือกแบบเจาะจงผู้มีส่วนเกี่ยวข้องด้านการอบรมการปฏิบัติธรรม

ได้แก่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรม พระวิทยากร ผู้อำนวยการสำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัด ประจวบคีรีขันธ์ และเจ้าหน้าที่ผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง

(2) ผู้ทรงคุณวุฒิสำหรับการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) จำนวน 8 รูปหรือคน โดยคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง โดยใช้เกณฑ์คัดเลือกจาก นักวิชาการ ผู้ทรงคุณวุฒิ และข้าราชการหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

3. เครื่องมือในการวิจัย

3.1 แบบสัมภาษณ์เชิงลึกแบบมีโครงสร้าง (Structured Interview Form)

3.2 แบบสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion Form)

3.3 แบบสอบถาม (Questionnaire)

โดยนำเสนอต่อผู้เชี่ยวชาญ จำนวน 5 ท่าน เพื่อพิจารณาทั้งในด้านเนื้อหาและโครงสร้างของคำถาม ตลอดจนภาษาที่ใช้และตรวจสอบความเที่ยงตรง (Validity) ของเครื่องมือ โดยการหาค่าดัชนีความสอดคล้องตามวัตถุประสงค์ เป็นรายข้อ (Index of item-Objective Congruent : IOC) (พระมหาภุชญา กิตติโสภโณ, 2561) ได้ค่าไม่ต่ำกว่า 0.80 ทุกข้อ หาค่าความเชื่อมั่นของเครื่องมือ (Reliability) โดยนำแบบสอบถามที่ปรับปรุง แก้ไขแล้วไปทดลอง (Try-Out) กับประชากรกลุ่มตัวอย่างนอกพื้นที่ ที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างที่ใช้ในการวิจัยแต่มีลักษณะใกล้เคียงกับกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 30 คน/ชุด เพื่อหาค่าความเชื่อมั่น (Reliability) ด้วยการหาค่าสัมประสิทธิ์อัลฟา (Alpha coefficient) ตามวิธีของครอนบาค (Cronbach's Alpha Coefficient) ได้ค่าสัมประสิทธิ์อัลฟาของความเชื่อมั่นของแบบสอบถามทั้งฉบับคือ 0.979

4. การเก็บรวบรวมข้อมูล

4.1 ดำเนินการสัมภาษณ์ ตามวัน เวลา และสถานที่ ที่กำหนดไว้จนครบทุกประเด็น โดยขออนุญาตจดบันทึก และมีการบันทึกเสียงประกอบการสัมภาษณ์

4.2 นำแบบสอบถามฉบับสมบูรณ์ไปเก็บข้อมูลกับประชาชนที่เข้าร่วมปฏิบัติธรรมในสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ ที่เป็นกลุ่มตัวอย่าง จำนวน 335 ชุด และเก็บคืนด้วยตัวเอง แล้วนำมาตรวจสอบความถูกต้อง ได้ข้อมูลทั้งหมดจำนวน 335 ชุด คิดเป็นร้อยละ 100 ของจำนวนแบบสอบถามทั้งหมด

5. การวิเคราะห์ข้อมูล

5.1 วิเคราะห์คำให้สัมภาษณ์ของผู้ให้ข้อมูลสำคัญตามวัตถุประสงค์การวิจัย โดยใช้เทคนิคโดยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis Technique) ประกอบบริบท (Context) และใช้เทคนิคการวิเคราะห์ SWOT Analysis

5.2 ผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามโดยใช้โปรแกรมสำเร็จรูปเพื่อ วิจัยทางสังคมศาสตร์โดยใช้ค่าสถิติที่ถูกต้อง และเหมาะสม สามารถตอบวัตถุประสงค์ของ การวิจัยได้ สถิติที่ใช้ค่าความถี่ (Frequency), ค่าร้อยละ (Percentage), ค่าเฉลี่ย (Mean) และค่าเบี่ยงเบนมาตรฐาน (Standard deviation)

ผลการวิจัย

1. สรุปผลการวิเคราะห์สภาพทั่วไปในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชน ของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า

จุดแข็ง (Strengths) ได้แก่ สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดส่วนใหญ่มีความพร้อม ด้านอาคารสถานที่ ในการรองรับการเผยแพร่ธรรมให้ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรม มีความสะอาด บรรยากาศร่มรื่นเป็นสัปปายะ มีอาคารนั่งฟัง/ปฏิบัติธรรมเพียงพอมีการจัดอาหารไว้ เพียงพอสำหรับผู้มาปฏิบัติธรรม สถานที่พัก มีการป้องกันสัตว์และแมลงที่เป็นอันตราย มี การแบ่งแยกที่พัก ตามเพศของผู้ใช้ มีห้องน้ำห้องสุขา มีจำนวนเพียงพอสำหรับผู้มาปฏิบัติ ธรรม

ข้อเสนอแนะ (เพื่อเป็นการเสริมจุดแข็ง) ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการออกแบบแปลนการก่อสร้างอาคารที่ประหยัดพลังงาน ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก ขนาดละ 2-3 แบบ ให้สำนักปฏิบัติธรรมเลือกใช้ตามความเหมาะสมของสำนัก และมิงบประมาณสนับสนุน สำนักปฏิบัติธรรมควรจัดตั้งกลุ่มจิตอาสา และมีกระบวนการ อบรมอย่างเป็นระบบมีขั้นตอน โดยเน้นให้ปฏิบัติงานจริง ควบคู่กับการปฏิบัติธรรม

จุดด้อย (Weakens) ได้แก่ มีภาระเรื่องค่าน้ำ ค่าไฟ งบประมาณค่าซ่อมแซม อาคารที่ชำรุดทรุดโทรม และห้องน้ำสำหรับผู้ทุรพลภาพยังมีจำนวนไม่เพียงพอ บางสำนักมี อาคารไม่สามารถรองรับผู้มาปฏิบัติธรรมจำนวนมาก ๆ ได้บางสำนัก อาคารที่พักมีสภาพ เก่า ทรุดโทรม เครื่องอำนวยความสะดวกมีจำนวนไม่เพียงพอ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมบาง แห่ง ขาดวิสัยทัศน์ในการปรับปรุงบริเวณสถานที่สำนัก ขาดยุทธศาสตร์ในการบริหาร จัดการเชิงรุก ขาดกระบวนการคัดสรรกลั่นกรองกุลบุตรผู้เข้ามาบวชเป็นพระภิกษุอย่างเป็น ขั้นตอน จำนวนผู้มาบวชเป็นพระภิกษุสามเณรมีจำนวนลดน้อยลง ทำให้ขาดแคลน บุคลากร

ข้อเสนอแนะ (เพื่อเป็นการกำจัดจุดด้อย) ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนา แห่งชาติ ควรมีการสัมมนาให้ความรู้แก่สำนักปฏิบัติธรรมเกี่ยวกับเรื่องการจัดตั้ง การหาทุน และความเรื่องบัญชีรายรับ-รายจ่าย เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมควรมีการศึกษาดูงานเรื่อง ปรับปรุงอาคารสถานที่ให้ทันสมัย และมีพื้นที่ใช้งานมากที่สุด จากภายในประเทศและ

ต่างประเทศ ควรมีกระบวนการคัดสรรบุคลากร เริ่มตั้งแต่การขอใบสมัคร มีกระบวนการพัฒนาแบบมีขั้นตอน และเป็นระบบ

โอกาส (Opportunities) ได้แก่ สำนักปฏิบัติธรรม มีจำนวนมากพอ เพื่อรองรับผู้ที่มีความสนใจใคร่ที่จะมาปฏิบัติธรรม สำนักปฏิบัติธรรมในเขตปริมณฑลและในชนบทมีความผูกพันอยู่กับชุมชน และได้รับการยอมรับจากสังคมในฐานะเป็นสถานที่ปฏิบัติศาสนกิจ ด้านการพัฒนาจิตใจของผู้คนในชุมชน พระพุทธศาสนาได้รับการยอมรับจากองค์กรระหว่างประเทศด้านการส่งเสริมสันติภาพ พระสงฆ์มีความขวนขวายหาความรู้ใหม่ๆ โดยเข้าศึกษาหลักสูตรวิชาการบริหารจัดการ ในมหาวิทยาลัยของสงฆ์มีจำนวนเพิ่มมากขึ้น

ข้อเสนอแนะ (เพื่อเป็นการไขว่คว้าโอกาส) ได้แก่ ควรมีการวางแผนงาน โครงการงาน และกิจกรรมของสำนัก ในลักษณะแผนระยะสั้น-ระยะยาว แผนปฏิบัติงานประจำปี กำหนดกรอบการดำเนินงาน และการจัดทรัพยากรต่าง ๆ ให้เหมาะสม ควรมีการจัดกิจกรรมอบรมแก่สาธุชน และเป็นการเพิ่มประสบการณ์ในการทำงานแก่บุคลากร เช่น อบรมบุคลากรในลักษณะการดำเนินงานเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพ กิจกรรมปฏิบัติธรรมในวันสำคัญ อบรมหลักสูตรพระวิปัสสนาจารย์แบบมีขั้นตอน

ปัญหาอุปสรรค (Threats) ได้แก่ อิทธิพลของวัฒนธรรมต่างชาติที่เป็นปฏิปักษ์กับพุทธศาสนามีมากขึ้น สำนักปฏิบัติธรรม มีนักพิราบเยอะ ทำให้บริเวณสถานที่สกปรก มีการเลี้ยงสัตว์ เช่น สุนัข แมว ไก่ เป็นต้น เป็นจำนวนมาก การเปลี่ยนแปลงด้านสังคมก่อให้เกิดปัญหาอาชญากรรมต่าง ๆ มากมายในสำนักปฏิบัติธรรม การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของกระแสโลกาภิวัตน์และเทคโนโลยีที่ดึงดูดความสนใจพระภิกษุสามเณรไปจากการศึกษาปฏิบัติธรรม

ข้อเสนอแนะ (เพื่อเป็นการหลีกเลี่ยงปัญหาอุปสรรค) ได้แก่ รัฐควรมีการออกกฎหมายกำกับการเลี้ยงสุนัข แมว เหมือนประเทศจีน หรือประเทศทางยุโรป สำนักปฏิบัติธรรมควรประสานกับสาธารณสุขฉีดยาป้องกันโรคสุนัขบ้าและโรคเรื้อน ทำหมันสุนัข การกักบริเวณเลี้ยงสุนัขให้เป็นสัดส่วน ควรมีการประสานชุมชนเรื่องการนำสุนัขมาปล่อยให้เป็นภาระของสำนักปฏิบัติธรรม

2. กระบวนการในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า

ผลการวิเคราะห์กระบวนการในการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ โดยภาพรวมและโดยหลักการ บริหารจัดการหลักบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรม ได้แก่ ด้านสถานที่ ด้านบุคลากร และด้านการ

จัดการ โดยภาพรวม อยู่ในระดับเห็นด้วยมากมีค่าเฉลี่ย ($\bar{X} = 3.83$, S.D. = 0.274) เมื่อพิจารณารายละเอียดในแต่ละด้าน พบว่า อยู่ในระดับมากทุกด้าน

3. นำเสนอกลยุทธ์การส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชนของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์

กลยุทธ์ด้านสถานที่ ควรมีแนวทางการดำเนินการ กล่าวคือ 1) การวางแผน เช่น ควรมีการวางแผนในการสร้างอาคารสถานที่ มีการจัดระบบผังผัง มีการแบ่งโซนพื้นที่เป็นสัดส่วน 2) การควบคุมดูแลและสั่งการ เช่น ควรมีระบบทะเบียนทรัพย์สินหรือเอกสารเกี่ยวกับอาคารสถานที่เพื่อเป็นข้อมูลแก่ผู้สนใจ 3) ด้านเป้าหมายและความคุ้มค่า เช่น ควรมุ่งเน้นการใช้เสนาสนะหรืออาคารสถานที่ที่เป็นไปเพื่อการปฏิบัติธรรมหรือเผยแผ่ธรรม ควรให้ความสำคัญต่ออาคารและสถานที่ที่มีความสะอาด สงบ ร่มรื่น และสวยงามด้วยธรรมชาติ พร้อมทั้งไม่เป็นที่หมักหมมของวัสดุเหลือใช้ หรือขยะต่างๆ เศษขยะถุงพลาสติก ควรมีให้น้อยที่สุด

กลยุทธ์ด้านบุคลากร ควรมีแนวทางการดำเนินการ ดังต่อไปนี้ 1) การวางแผน เช่น ควรมีการวางแผนตารางวันเวลาในการปฏิบัติธรรม ตลอดถึงจำนวนของผู้เข้าปฏิบัติธรรม ซึ่งต้องสอดคล้องกับความสามารถของทางวัดที่จะให้การอบรม ส่วนหนึ่งก็เพื่อจะได้จัดการบรรยายหรืออบรมได้อย่างทั่วถึงกัน ควรมีการวางกฎกติกา หลักการหรือทิศทางและรูปแบบการเทศน์ การบรรยายที่ได้มาตรฐานเดียวกัน กล่าวคือ การทำแผนโครงการการอบรมบุคลากรหรือเจ้าหน้าที่ด้านการเผยแผ่หรือการบรรยาย 2) การควบคุมดูแลและสั่งการ เช่น ควรแต่งตั้งคณะกรรมการตรวจสอบความถูกต้องในรูปแบบของการเผยแผ่ตลอดถึงควรนำเทคโนโลยีหรือสื่อการสอนปรับประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ที่สุด 3) ด้านเป้าหมายและความคุ้มค่า เช่น ควรเน้นการปฏิบัติที่มีประสิทธิภาพ พร้อม ๆ กับการสื่อสารด้านการพูดคุย

กลยุทธ์ด้านการบริหารจัดการ ควรมีแนวทางการดำเนินการ ดังต่อไปนี้ 1) การวางแผน เช่น ควรสรรหาหรือหมุนเวียนรูปแบบอาหารที่มีรสชาติที่เกื้อกูลต่อการปฏิบัติธรรมตามหลักโภชนาการคือครบห้าหมู่ สะอาดถูกสุขอนามัย เรียบง่าย ประหยัดพอประมาณ เป็นต้น 2) การควบคุมดูแลและสั่งการ เช่น ควรมีจัดการเศษอาหารและขยะอย่างเป็นระบบถูกต้องตามหลักสุขลักษณะ 3) ด้านเป้าหมายและความคุ้มค่า เช่น ควรจัดให้มีการฉันพร้อมกัน เลิกพร้อมกันเพื่อความสามัคคี และความเรียบร้อย ควรสร้างศรัทธาอย่างต่อเนื่องเพื่อให้ญาติโยมได้เลื่อมใสศรัทธาและอุปถัมภ์อาหารและปัจจัยต่าง ๆ

อภิปรายผลการวิจัย

1. ด้านสถานที่ เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมีความขวนขวายแสวงหาความรู้ในการปรับปรุงบริเวณสถานที่ให้เป็นสัปปายะเหมาะแก่การปฏิบัติธรรม ให้ดูสวยงาม ไม่รกรุงรัง ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัย ของ พระครูวิจิตรธรรมวิรักษ์ (บุญเลิศ ปญญาวุธ) (2558) ได้วิจัย เรื่อง “การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัด ประจวบคีรีขันธ์” ผลการวิจัยพบว่า 1. สภาพทั่วไปของการปฏิบัติธรรมของประชาชน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า วัดมีส่วนสำคัญในการทำหน้าที่สืบทอดพระพุทธศาสนา ด้วยสภาพสังคมปัจจุบันพระพุทธศาสนามีทั้งส่วนที่เจริญก้าวหน้าขึ้นและเสื่อมโทรมลงไป พระสงฆ์จึงเป็นผู้ที่มีบทบาทสำคัญในการอบรมสั่งสอนถ่ายทอดธรรมะและการปฏิบัติธรรม การปฏิบัติตนให้เป็นที่น่าเลื่อมใสศรัทธา และเป็นผู้ที่ประพฤติปฏิบัติชอบจะทำให้ประชาชนยอมรับนับถือและยินดีปฏิบัติตามคำแนะนำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์มีสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในทุกอำเภอๆ ละ 3 หรือ 4 แห่ง จึงทำให้ประชาชนสามารถเข้าปฏิบัติธรรมได้ตลอดเวลา แต่ก็มีประชาชนเข้าปฏิบัติธรรมในจำนวนที่น้อย รวมถึงพระวิปัสสนาจารย์ก็ยังไม่เพียงพอ สำนักปฏิบัติธรรมแต่ละแห่งไม่มีการประสานงานกันเป็นเครือข่าย ขาดความร่วมมือในการบริหารจัดการ ทำให้ไม่สามารถช่วยเหลือสนับสนุนซึ่งกันและกันได้

2. องค์ประกอบของสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ พบว่า สิ่งที่เป็นปัจจัยสำคัญทำให้ประชาชนมีความสนใจเข้าปฏิบัติธรรมขึ้นอยู่กับ 3 ส่วน ได้แก่ ด้านสถานที่ วัดหรือสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดต้องมีความพร้อมสำหรับการให้บริการแก่ประชาชน มีความเหมาะสม สะอาด สงบเงียบและสะดวกสบาย ด้านบุคลากร เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมหรือพระวิปัสสนาจารย์ต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ เป็นแบบอย่างของ ความดี มีจริยธรรม ที่ทำให้ประชาชนเห็นแล้วเกิดความศรัทธา และปฏิบัติตามได้ ด้านการบริหารจัดการ มีการอบรมการฝึกสอนปฏิบัติธรรมที่มีความหลากหลายเพื่อให้ประชาชนได้เลือกปฏิบัติตามความต้องการ

3. การพัฒนาการส่งเสริมสำนักปฏิบัติธรรมจังหวัดประจวบคีรีขันธ์ สำนักปฏิบัติธรรมต้องมีการปรับปรุงสถานที่ให้มีความพร้อมเพื่อการใช้งานตลอดเวลา คณะสงฆ์ควรกำหนดให้มีสร้างพระวิปัสสนาจารย์เพิ่มมากขึ้น และทำการพัฒนาพระวิปัสสนาจารย์ที่มีอยู่แล้วให้มีความสามารถเพิ่มขึ้น ให้ได้รับองค์ความรู้ใหม่ ๆ ที่ทันสมัย จัดให้มีโครงการปฏิบัติธรรมเป็นประจำอย่างสม่ำเสมอ ทั้งโครงการที่เป็นแบบระยะสั้น แบบระยะยาวเพื่อให้สามารถรองรับความต้องการของประชาชนหลากหลายกลุ่ม บางโอกาสต้องให้มีการเปลี่ยนแปลงสถานที่ ด้วยการให้ออกไปปฏิบัติธรรมตามหน่วยงานต่างๆ เช่น สถานที่หน่วยงานราชการ บริษัทเอกชน สถานศึกษา เป็นต้น

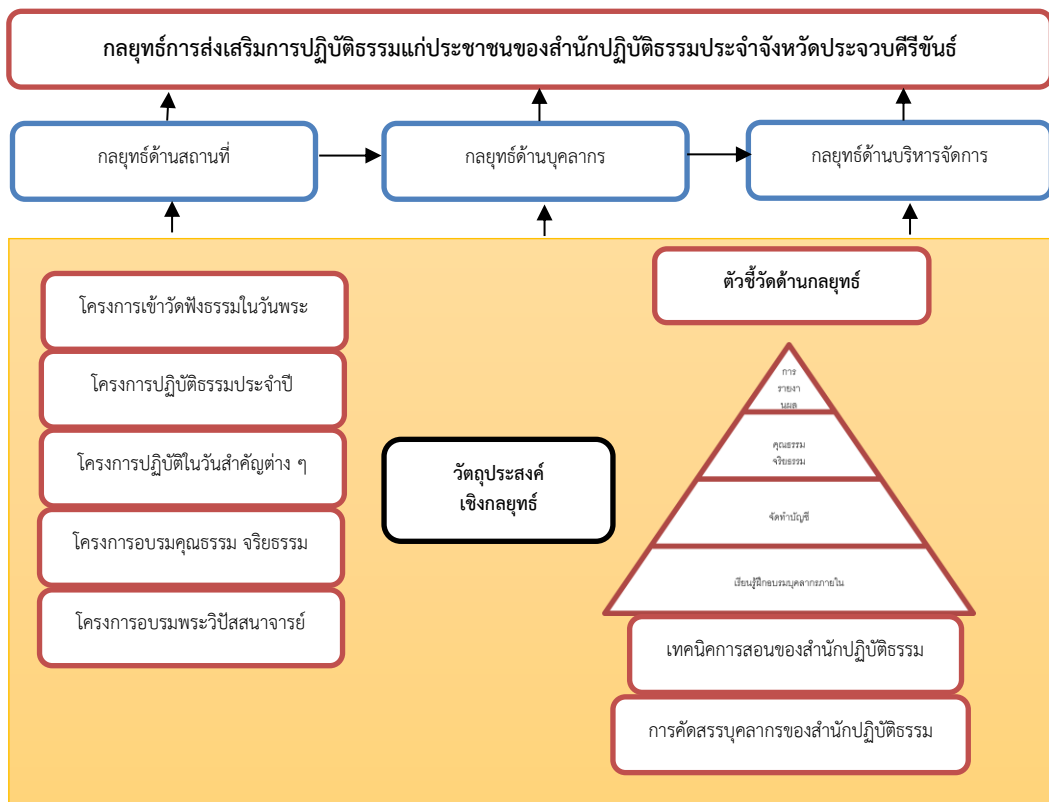
2. ด้านบุคลากร เจ้าสำนักปฏิบัติธรรมมีการชวนช่วยแสวงหาความรู้เพื่อพัฒนาบุคลิกภาพของตนเองและส่งเสริมพัฒนาบุคลากรให้เป็นผู้มีประสิทธิภาพ สอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาวิระชัย ชยวิโร (2555) ได้วิจัยเรื่อง “การพัฒนาประสิทธิภาพการจัดการศาสนสมบัติวัดของคณะสงฆ์ไทย” ผลวิจัยพบว่า การทำงานบริหารจัดการวัดในอดีตของเจ้าอาวาสเป็นไปตามธรรมชาติของการเติบโตของวัด ร่วมกับชุมชน เจ้าอาวาสก็จะได้สมาชิกในชุมชนซึ่งเป็นผู้มีความศรัทธาและจิตอาสาช่วยงาน โดยที่งานของวัดในอดีตเป็นไปอย่างเรียบง่าย ไม่ได้เข้าไปเกี่ยวข้องกับสินทรัพย์มากมายอย่างทุกวันนี้ สมาชิกของชุมชนรอบวัดก็จะสละเวลามาช่วยงาน ทุกอย่าง เพราะพวกเขารู้ว่ามีวัดเป็นศูนย์กลางของชีวิต เมื่อลูกหลานเกิด ก็เอามาให้พระที่วัดตั้งชื่อ ถ้าเป็นชายก็ให้มาบวชเรียน พวกเขามาทำบุญ มาจัดงานศพ พวกเขาเรียนรู้ขนบธรรมเนียมปฏิบัติของพระสงฆ์ และไม่มีกฎหมายสงฆ์ ไม่มีข้อบังคับของมหาเถรสมาคมเรื่องการทำบัญชีทรัพย์สินของวัดว่า มีอะไรบ้าง ก็เป็นที่รู้กันในชุมชน เพราะสิ่งเหล่านั้นเกิดจากการบริจาคของสมาชิกในชุมชนนั่นเอง

3. ด้านการบริหารจัดการ

สำนักปฏิบัติธรรมที่ดีจะเตรียมพร้อมในเรื่องของสถานที่ และวิทยากรแล้ว สิ่งจำเป็นที่จะต้องเตรียมพร้อมคือในส่วนของการบริหารจัดการ เพื่อความเป็นมาตรฐาน และควรมีประสิทธิภาพในการจัดการและพัฒนาสำนักปฏิบัติธรรม ให้ความสะดวกและให้เป็นที่เคารพศรัทธา เข้ามาประพฤติปฏิบัติธรรมของเหล่าสาธุชนพุทธบริษัทได้อย่างมีประสิทธิภาพสูงสุด ซึ่งสอดคล้องกับงานวิจัยของ พระมหาสนธยา ชมพู (2552) ได้วิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์การเผยแผ่ศาสนาธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีวัดพระธรรมกายและวัดหนองป่าพง” ผลการวิจัยพบว่า การประกาศการสอนธรรมะที่ได้บ่งบอกว่า ทั้งสองวัดนี้มีชื่อเสียงและเป็นที่ยอมรับอย่างสูงต่อสาธารณะและมีความเป็นจริงในการติดต่อสัมพันธ์ กับสมาชิก ซึ่งได้รับความสำเร็จเป็นอย่างสูงทั่วโลกวัดทั้งสองได้เป็นตัวอย่างเกี่ยวกับการบริหารวัดเป็นศูนย์การสอนสมณะและวิปัสสนาเป็นศูนย์กลางบำเพ็ญบุญสุนทาน เป็นการเรียนรู้เกี่ยวกับชีวิตที่ยิ่งใหญ่ โดยการใช้สื่อเชิงพุทธเพื่อเชื่อมต่อเครือข่ายสมาชิกทั่วโลก โดยผ่านดาวเทียม และที่มีประสิทธิภาพสูงสุดคือ การใช้เทคนิคที่ก้าวหน้าในการสอนและการฝึกอบรมมุ่งมั่นเพื่อสร้างศักยภาพมนุษย์ความรักและความเมตตาเพื่อแบ่งปันคุณค่าในการสร้างสันติภาพภายในจิตใจของมนุษยชาติ ดังนั้นวัดทั้งสองได้กลายเป็นวัดที่มีประสิทธิภาพที่ดีที่สุดในโลก (2552) การจัดระบบด้านการบริหารจัดการด้านต่าง ๆ ให้เหมาะสมแก่การปฏิบัติธรรม เพราะบางแห่งปฏิบัติตามศาลาการเปรียญ เป็นต้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อสมาธิของผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมและผู้เรียนทำให้เกิดบรรยากาศที่ไม่น่าเรียน ซึ่งแสดงให้เห็นว่า การจัดการด้านสถานที่มีความสำคัญส่วนหนึ่ง ซึ่งเมื่อมีสถานที่ที่ร่มรมย์ และเพียงพอ จะทำให้เกิดความสนใจของผู้เข้ารับการปฏิบัติธรรมแต่ถ้าไม่อำนวยความสะดวกด้านสถานที่ จะทำให้เกิดความน่า

เป้าของผู้เรียนและผู้สอนได้ สอดคล้องกับงานวิจัย พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ) (2556) ได้วิจัยเรื่อง “รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค 2”, ผลการวิจัยพบว่า 1. รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาค 2” ซึ่งการศึกษาดังกล่าวบางประการกำหนดไว้ในระเบียบกฎหมายและธรรมนูญ แต่บางประการคงเป็นไปตามจารีตประเพณีที่ปฏิบัติตามสืบต่อมา การบริหารจัดการแนวใหม่ได้มีการบูรณาการเข้ากับแนวคิดและทฤษฎีของกูลิคและเออร์วิค (Gulick&Urwick) ทฤษฎีการสื่อสารของเดวิด เค เบร์โล (David K. Berlo) และหลักพุทธวิธีการบริหารและการเผยแผ่ เพื่อส่งเสริมให้พระสงฆ์ให้การมีความสามารถ มีทักษะและมีศักยภาพในการบริหารจัดการองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้ทำงานเพื่อพระพุทธศาสนาอย่างมีคุณภาพ 2. การบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาค 2 มีปัญหาที่ชัดเจน องค์กรสงฆ์มีบุคลากรไม่พอเพียงที่จะเผยแผ่พระพุทธศาสนาได้อย่างถูกต้องและถ่องแท้ พระนักเผยแผ่ที่มีความรู้ความเข้าใจในหลักพระพุทธศาสนาอย่างถูกต้องถ่องแท้มีจำนวนจำกัดเป็นปัญหาในการเผยแผ่ทำให้พุทธศาสนิกชนเกิดความสับสน สำคัญผิดและเข้าใจคลาดเคลื่อนไปจากความเป็นจริงตามหลักพระพุทธศาสนา 3. แบบการบริหารจัดการการเผยแผ่ขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นภาค 2 ควรมีอำนาจและหน้าที่ที่สำคัญกล่าวคือเป็นศูนย์กลางในการประสานบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนาในระดับภาคและระดับจังหวัด เพื่อให้ปฏิบัติตามนโยบายข้อกำหนด ข้อบังคับ วัตถุประสงค์และอื่นๆ ตามที่องค์กรกำหนดและมอบหมาย จัดหาวัสดุอุปกรณ์เครื่องมือประกอบการเรียนการสอนและการเผยแผ่และอำนวยความสะดวกและเป็นที่ปรึกษาในการดำเนินงานเผยแผ่พระพุทธศาสนาและส่งเสริมสนับสนุนการพัฒนาบุคลากรการเผยแผ่พระพุทธศาสนาติดตามประเมินผลบุคลากรที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาและจัดทำรายงานผลการดำเนินงานการเผยแผ่และจัดทำงบประมาณสนับสนุนให้การอุปถัมภ์กิจกรรมและบุคลากรที่ทำหน้าที่เผยแผ่พระพุทธศาสนาต่อไป

องค์ความรู้จากการวิจัย

ภาพที่ 1 องค์ความรู้จากการวิจัย

สรุปได้ว่า ผู้ที่มีหน้าที่ในการวางกลยุทธการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมแก่ประชาชน จำเป็นต้องมีคุณธรรม จริยธรรม หรือข้อปฏิบัติที่มีการวางแผนในการจัดทำโครงการต่าง ๆ ในการการจัดปฏิบัติแก่ประชาชน และสามารถที่จะนำพาผู้ร่วมงานและผลของงานให้ประสบผลสำเร็จและมีคุณภาพทั้งคนและผลของงาน ดังภาพที่ 1

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

1. คณะสงฆ์โดยมหาเถรสมาคม ควรจัดตั้งแม่กองวิปัสสนาเป็นองค์กรดูแลการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมโดยตรง เทียบเท่ากับแม่กองบาลีสนามหลวง และแม่กองธรรมสนามหลวง ให้มีการกำหนดนโยบายการบริหารจากองค์กร เมื่อองค์กรใหญ่เกิดขึ้น มีนโยบายกำหนดให้แม่กองที่ได้คัดเลือกไว้ดีแล้วบริหารจัดการเชิงพุทธ ช่วยให้คำแนะนำสั่ง

สอน ดูแลการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดทั่วประเทศ แล้วก็มีการตรวจสอบ การรวบรวมข้อมูลมาวิเคราะห์อยู่ตลอดเวลา

2. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ควรมีการออกแบบแปลนการก่อสร้างอาคารที่ประหยัดพลังงาน ขนาดใหญ่ ขนาดกลาง ขนาดเล็ก ขนาดละ 2-3 แบบ ให้สำนักปฏิบัติธรรมเลือกใช้ตามความเหมาะสมของสำนัก และมีงบประมาณสนับสนุน

3. สำนักปฏิบัติธรรมควรจัดตั้งกลุ่มจิตอาสา และมีกระบวนการอบรมอย่างเป็นระบบมีขั้นตอน โดยเน้นให้ปฏิบัติงานจริง ควบคู่กับการปฏิบัติธรรม

4. สำนักปฏิบัติธรรมควรมีการปรับปรุงภูมิทัศน์ของบริเวณสถานที่สำนัก ให้เหมาะสมกับภูมิประเทศ และมีกฎระเบียบในการเข้าพัก สำหรับผู้มาใช้บริการ

5. การร่างกฎระเบียบว่าด้วยจัดตั้งสำนักปฏิบัติธรรมขึ้นใหม่ ควรให้สำนักปฏิบัติธรรมมีส่วนร่วม หรือมีการทำประชาพิจารณ์รับฟังการแสดงความคิดเห็น ของสำนักปฏิบัติธรรม

ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติการ

1. สำนักปฏิบัติธรรมแต่ละสำนัก ควรมีการประสานความร่วมมือกัน มีการจัดโครงการอบรมปฏิบัติธรรมร่วมกัน มีการประชุมวางแผนงานทั้งก่อนและหลักโครงการแต่ละโครงการร่วมกัน

2. เจ้าสำนักปฏิบัติต้องมีความมีความจริงใจ ตั้งใจ สนับสนุน เผยแผ่งานปฏิบัติธรรมอย่างต่อเนื่อง สนับสนุนพระสงฆ์ในสำนักได้ปฏิบัติธรรมเป็นประจำ ส่งเสริมพระวิปัสสนาจารย์ให้ได้รับการอบรม/ดูงาน เป็นประจำ

3. สำนักปฏิบัติธรรม ควรมีการจัดการเป็นนโยบายเชิงรุก เข้าไปในสถานที่ต่าง ๆ เช่น โรงเรียน โรงพยาบาล เป็นต้น พร้อมทั้งปรับสถานที่ปฏิบัติธรรมให้มีคุณภาพ และประสิทธิภาพมากขึ้น

ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยครั้งต่อไป

1. ควรศึกษาการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรม โดยมุ่งเน้นในด้านต่างๆ ให้มากขึ้น เพื่อนำมาประยุกต์ใช้กลยุทธ์ในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมต่อไป

2. ควรศึกษาประสิทธิผลในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดในอำเภอบางสะพาน จังหวัดประจวบคีรีขันธ์ เพื่อพัฒนาวิธีการและรักษารูปแบบ รวมถึงส่งเสริมโครงการปฏิบัติธรรม ให้คงอยู่เป็นโครงการพัฒนาสังคมให้ได้รับความสุขต่อไป

3. ควรศึกษาหลักการ กลยุทธ์และวิธีการในการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมที่ประสบความสำเร็จ เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับหาจุดบกพร่องและแก้ไขให้มีประสิทธิภาพยิ่งขึ้น

4. ควรศึกษาการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมของแต่ละสถานที่ที่มีรูปแบบต่างกันในด้านต่างๆ เพื่อวิเคราะห์ข้อดีและข้อเสีย แล้วนำมาปรับปรุงงานวิจัยต่อไป

เอกสารอ้างอิง

- กองพุทธศาสนศึกษา สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. (2553). *สำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่น 2553*. กรุงเทพฯ: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ.
- ธานินทร์ ศิลป์จารุ. (2552). *การวิจัยและวิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติ*. กรุงเทพฯ: บิสซิเนสอาร์แอนด์ดี.
- พระครูวิจิตรธรรมวิรักษ์ (บุญเลิศ ปญญาวุธ). (2558). *การพัฒนาการส่งเสริมการปฏิบัติธรรมของสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระครูอุทัยกิจจารักษ์ (สุรางค์ สุจินโณ). (2557). *รูปแบบการบริหารจัดการการเผยแผ่พระพุทธศาสนาขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ภาค 2* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาวิระชัย ชยวีโร. (2555). *การพัฒนาประสิทธิภาพการจัดการศาสนสมบัติวัดของคณะสงฆ์ไทย* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาพระพุทธศาสนา). พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- พระมหาสนธยา ชมพู. (2552). *ยุทธศาสตร์การเผยแผ่ศาสนาธรรมในยุคโลกาภิวัตน์ กรณีวัดพระธรรมกายและวัดหนองป่าพง* (วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการจัดการเชิงพุทธ). ปทุมธานี: มหาวิทยาลัยราชภัฏวไลยอลงกรณ์ ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์. (2553). *ข้อมูลสถิติสำรวจสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดประจวบคีรีขันธ์*. ประจวบคีรีขันธ์: สำนักงานพระพุทธศาสนาจังหวัดประจวบคีรีขันธ์.
- ณัฐวรรณ พงษ์อินทราภรณ์. (2564). ความพึงพอใจของสตรีต่อการปฏิบัติธรรมในวัดหนองบัวหึ่ง อำเภอปากท่อ จังหวัดราชบุรี. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 4(2), 48-56.
- พระครูสมุทรพรชัย อีรปญโญ. (2563). *การพัฒนาการบริหารจัดการสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดเพชรบุรีในอำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี*. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 3(1), 1-10.

พระทรงศักดิ์ ภิรมย์โม. (2564). ผลสัมฤทธิ์จากการปฏิบัติธรรมของประชาชนที่วัดมเหยงคณ์จังหวัดพระนครศรีอยุธยา. *วารสารพุทธนวัตกรรมการจัดการ*, 4(1), 57-64.

พระสมุห์สุรินทร์ รตนโชโตและคณะ. (2562). ความพึงพอใจของพุทธศาสนิกชนที่มีต่อการจัดปฏิบัติธรรมของวัดป่าพุทธาราม อำเภอโพธาราม จังหวัดราชบุรี. *วารสารสหวิทยาการนวัตกรรมการบริหาร*, 2(2), 1-10.